

O'QUVCHILARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Norqulov Yodgor Yusupovich

Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani 23-maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning psixologik omillari tahlil qilinadi. Kitobxonlik madaniyati shaxsning intellektual, ma'naviy va axloqiy rivojlanishida muhim o'rin tutishi yoritiladi. Shuningdek, o'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishi, motivatsiyasi, ehtiyojlari, yosh va individual-psixologik xususiyatlari hamda oila, maktab va ijtimoiy muhitning kitobxonlik faoliyatiga ta'siri ilmiy jihatdan asoslanadi. Maqolada kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali psixologik-pedagogik yondashuvlar, o'quvchilarda mustaqil mutolaa ko'nikmalarini shakllantirish va kitobga nisbatan ijobiy munosabatni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy kamoloti va ijodiy fikrlashini rivojlantirishda kitobxonlik madaniyatining muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kitobxonlik madaniyati, o'quvchi shaxsi, psixologik omillar, mutolaa, motivatsiya, kitobga qiziqish, ma'naviy rivojlanish, o'qish faoliyati, mustaqil fikrlash, oila va maktab hamkorligi, intellektual taraqqiyot, tarbiyaviy ta'sir.

Kirish

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda yosh avlodning ma'naviy, intellektual va madaniy kamolotini ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, avvalo, bilimli, tafakkuri teran, mustaqil fikrlay oladigan va yuksak ma'naviyatga ega insonlarni tarbiyalash bilan chambarchas bog'liq. Bunday sifatlarni shakllantirishda kitob va kitobxonlik madaniyati muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Kitob insonning dunyoqarashini kengaytiradi, bilim doirasini boyitadi, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi hamda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirishga xizmat qiladi. O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki kitob mutolaasi orqali o'quvchi nafaqat yangi bilimlarni egallaydi, balki o'zining shaxsiy sifatlarini rivojlantiradi, nutq boyligini oshiradi, muloqot madaniyatini takomillashtiradi va hayotiy tajribasini boyitadi. Ayniqsa, o'smirlik va o'spirinlik davrida kitobxonlikka bo'lgan qiziqishning shakllanishi shaxsning keyingi rivojlanish bosqichlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli o'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan ehtiyojini yuzaga keltirish va uni

mustahkamlash bugungi kunning muhim pedagogik hamda psixologik vazifalaridan biridir.

Kitobxonlik madaniyatining shakllanishi ko'plab psixologik omillar bilan bog'liq. Jumladan, o'quvchining motivatsiyasi, qiziqishlari, ehtiyojlari, hissiy holati, tafakkur darajasi, individual va yosh xususiyatlari kitob o'qishga bo'lgan munosabatning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, oila muhiti, ota-onalarning kitobga bo'lgan munosabati, maktabdagi ta'lim-tarbiya jarayoni, o'qituvchi va psixologlarning faoliyati hamda tengdoshlar ta'siri kitobxonlik madaniyatining shakllanishiga bevosita ta'sir etuvchi omillar hisoblanadi.

Hozirgi kunda raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi natijasida bolalar va o'smirlarning bo'sh vaqtini tashkil etish shakllari sezilarli darajada o'zgarmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, kompyuter o'yinlari va turli elektron axborot vositalarining ommalashuvi ayrim hollarda kitob mutolaasiga bo'lgan qiziqishning pasayishiga sabab bo'lmoqda. Shu bois o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning psixologik asoslarini chuqur o'rganish, ularning kitob o'qishga bo'lgan ichki motivlarini shakllantirish va mustahkamlash masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillarni tahlil qilish, kitob mutolaasiga bo'lgan qiziqishni rivojlantirishning samarali usullarini yoritish hamda oila va ta'lim muassasalarining bu boradagi o'rini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Shuningdek, maqolada kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish orqali o'quvchilarning intellektual salohiyati, ijodiy tafakkuri va ma'naviy-axloqiy fazilatlarini yuksaltirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Bu esa barkamol avlodni tarbiyalash, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Kitobxonlik madaniyati shaxsning intellektual va ma'naviy rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. U insonning kitobga bo'lgan munosabati, mutolaa qilish odatlari, o'qilgan asarlarni tahlil qilish va ulardan hayotiy xulosalar chiqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi. O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish nafaqat ta'lim sifati, balki ularning shaxs sifatida kamol topishida ham muhim ahamiyatga ega. Mazkur jarayonning samaradorligi ko'plab psixologik omillarga bog'liq bo'lib, ular o'quvchilarning kitobga bo'lgan qiziqishi, ehtiyoji va motivatsiyasini belgilaydi. Avvalo, kitobxonlik madaniyatining shakllanishida motivatsiya muhim psixologik omil hisoblanadi. Motivatsiya inson faoliyatini boshqaruvchi ichki va tashqi sabablar majmuasidir. O'quvchilarda kitob o'qishga bo'lgan ichki motivatsiya shakllanganda ular mutolaani majburiyat sifatida emas, balki shaxsiy ehtiyoj va qiziqish sifatida qabul qiladilar. Bunday holatda kitob o'qish jarayoni o'quvchiga zavq bag'ishlaydi va uning bilim olishga bo'lgan intilishini kuchaytiradi. Ichki motivatsiyani rivojlantirish uchun o'quvchilarning yoshiga,

qiziqishlariga va individual xususiyatlariga mos adabiyotlarni tavsiya etish muhimdir. Kitobxonlik madaniyatining rivojlanishida qiziqish va ehtiyojlarning o'rnini ham beqiyosdir. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson qiziqish bildirgan faoliyat bilan muntazam shug'ullanishga moyil bo'ladi. O'quvchida kitobga nisbatan qiziqish uyg'otish uchun uning sevimli mavzulari, qahramonlari va hayotiy ehtiyojlariga mos asarlarni tanlash zarur. Qiziqarli va mazmunli kitoblar o'quvchining mutolaaga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirib, kitobxonlik odatining shakllanishiga yordam beradi. Kitob o'qish jarayonida o'quvchi yangi bilimlarga ega bo'lish, o'zini anglash va atrof-muhitni chuqurroq tushunish ehtiyojini qondiradi.

O'quvchilarning yosh va individual-psixologik xususiyatlari ham kitobxonlik madaniyatining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'proq ertaklar, sarguzashtlarga boy hikoyalar va rang-barang tasvirlarga ega kitoblarga qiziqish bildiradilar. O'smirlik davrida esa shaxsiy identifikatsiya, do'stlik, vatanparvarlik, kasb tanlash va hayotiy qadriyatlar bilan bog'liq mavzulardagi asarlarga qiziqish ortadi. Shuning uchun kitob tanlashda yosh davrlarining psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Individual yondashuv esa har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishi va o'qish darajasiga mos adabiyotlarni tavsiya etishni nazarda tutadi. Kitobxonlik madaniyatining shakllanishida oila muhitining ta'siri alohida o'rin tutadi. Oila bolaning ilk ijtimoiylashuv maskani bo'lib, unda shakllangan qadriyatlar va odatlar keyingi rivojlanish bosqichlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalarning kitob o'qishga bo'lgan munosabati, oiladagi kitob fondining mavjudligi, birgalikda mutolaa qilish an'analari bolalarda kitobga mehr uyg'otadi. Agar ota-onalar muntazam ravishda kitob mutolaa qilsalar va farzandlarini ham bu jarayonga jalb etsalar, bolalarda kitobxonlik madaniyati tabiiy ravishda rivojlanadi. Aksincha, kitob o'qishga e'tibor berilmaydigan oilalarda o'quvchilarning mutolaaga bo'lgan qiziqishi sust bo'lishi mumkin. Maktab va pedagoglarning faoliyati ham kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning muhim omillaridan biridir. O'qituvchilar o'quvchilarda kitobga qiziqishni shakllantirish uchun turli interfaol usullardan foydalanishlari lozim. Kitob taqdimotlari, adabiy kechalar, bahs-munozaralar, kitobxonlik tanlovlari va ijodiy uchrashuvlar o'quvchilarning mutolaaga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Shuningdek, maktab kutubxonalarining zamonaviy adabiyotlar bilan boyitilishi va qulay mutolaa muhitining yaratilishi kitobxonlik madaniyatining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tengdoshlar guruhi ham o'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan munosabatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'smirlik davrida tengdoshlarning fikri va bahosi muhim ahamiyat kasb etadi. Kitobxonlik faoliyati ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlansa, ya'ni sinfdoshlar orasida kitob o'qish qadrlansa va muhokama qilinsa, o'quvchilarning mutolaaga bo'lgan qiziqishi ortadi. Shu sababli sinf va maktab jamoasida kitobxonlik muhitini yaratish, kitoblar yuzasidan fikr almashish imkoniyatlarini kengaytirish muhim hisoblanadi. Kitob mutolaasi o'quvchilarning bilish jarayonlarini

rivojlantirishga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Mutolaa davomida diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur va nutq faol rivojlanadi. Kitob o'qigan o'quvchilar voqealarni tahlil qilish, sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash, mustaqil xulosa chiqarish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini egallaydilar. Bunday sifatlar esa nafaqat ta'lim jarayonida, balki kundalik hayotda ham muvaffaqiyatga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy axborot makonida raqamli texnologiyalar kitobxonlik madaniyatiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatmoqda. Bir tomondan, elektron kutubxonalar, audiokitoblar va raqamli platformalar orqali kitoblardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Ikkinchi tomondan esa ijtimoiy tarmoqlar va ko'ngilochar kontentning haddan tashqari ko'payishi ayrim o'quvchilarning mutolaaga bo'lgan qiziqishini kamaytirmoqda. Shu sababli o'quvchilarda axborot madaniyatini shakllantirish, vaqtni to'g'ri taqsimlash va kitob o'qishga barqaror ehtiyoj hosil qilish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Umuman olganda, o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish murakkab va ko'p qirrali psixologik jarayon bo'lib, u motivatsiya, qiziqish, ehtiyoj, yosh va individual xususiyatlar, oila muhiti, maktab ta'limi hamda ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu omillarning uyg'unligi kitobxonlik faoliyatining samaradorligini oshirib, o'quvchilarning intellektual, ma'naviy va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada kitobxonlik madaniyati yuksak bo'lgan yoshlar jamiyatning faol, bilimli va ma'naviy yetuk a'zolari sifatida shakllanadilar.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish ularning intellektual, ma'naviy va axloqiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Kitob mutolaasi o'quvchilarning bilim doirasini kengaytiradi, mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, nutq madaniyatini boyitadi hamda ularda yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish ta'lim-tarbiya jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tiborga olinishi zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kitobxonlik madaniyatining shakllanishi o'quvchilarning motivatsiyasi, qiziqishlari, ehtiyojlari, yosh va individual-psixologik xususiyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Shuningdek, oila muhiti, maktabdagi ta'lim-tarbiya jarayoni, pedagoglarning kasbiy mahorati hamda tengdoshlar ta'siri mazkur jarayonning samaradorligini belgilovchi muhim omillar hisoblanadi. Ushbu omillarning o'zaro uyg'unlashuvi o'quvchilarda kitobga nisbatan ijobiy munosabat va barqaror mutolaa odatini shakllantiradi. Bugungi raqamli texnologiyalar asrida yoshlarning axborot olish manbalari kengaygan bo'lsa-da, kitobning shaxs kamolotidagi o'rni va ahamiyati o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Aksincha, axborot oqimi kuchaygan sharoitda kitob mutolaasi insonning tahliliy fikrlashi, ma'naviy immuniteti va madaniy saviyasini rivojlantiruvchi eng muhim vositalardan biri bo'lib qolmoqda. Shu bois o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan

psixologik-pedagogik tadbirlarni yanada takomillashtirish, oilaviy mutolaa an'alarini qo'llab-quvvatlash va kitobxonlikni targ'ib etish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish muhimdir. Natijada kitobxonlik madaniyati yuksak darajada shakllangan o'quvchilar bilimli, tafakkuri keng, ma'naviy barkamol va ijtimoiy faol shaxslar sifatida voyaga yetadilar. Bu esa nafaqat ularning shaxsiy muvaffaqiyatlariga, balki jamiyatning barqaror taraqqiyoti va ma'naviy yuksalishiga ham munosib hissa qo'shadi. Shunday ekan, o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish har bir ota-ona, pedagog, psixolog hamda jamiyatning muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Yo'ldoshev J.G'. **Ta'lim menejmenti va boshqaruv asoslari**. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
2. G'oziev E.G. "Umumiy psixologiya". – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
3. Davletshin M.G. "Yosh davrlari va pedagogik psixologiya". – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
4. Rasulov A. "Maktab psixologiyasi asoslari". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
5. Ziyonet axborot-ta'lim portali materiallari: www.ziyonet.uz
6. UNESCO. "School Violence and Bullying: Global Status Report". – Paris, 2019.
7. Internet ma'lumotlari